

כוח הדיבור באדם

חו"ר הרב אליעזר ולדמן

נפש חיה

תהליך המודעות של האדם לכוח הדיבור שבו, בא עם השחרור מעבדות מצרים. לא בכדי דרשו דורשי רשומות את השם פסח כ- פה סח¹. כוח הדיבור זהו ביטוי של שחרור. כוח הדיבור הוא הכוח העיקרי והכשרון העיקרי, שמבדיל את האדם מהחי. כל הבריאה מדורגת על פי דרגות של דומם צומח וחי, והדרגה הגבוהה ביותר היא דרגת מדבר. רבי יהודה הלוי אומר יותר מזה²: יש דרגה חמישית בבריאה והיא דרגת ישראל - המדרגה האלוקית-מלאכית-נבואית של הבריאה. נבואה היא מלשון ניב, ניב שפתים³, כוח הדיבור העל-טבעי מחד והטבעי מאידך, של עם ישראל.

עניינו של כוח הדיבור כבר התבאר ברש"י:

"וייצר ה' אלקים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה - אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אך זו של אדם - חיה שבכולן, שנתווסף בו דעה ודבור"⁴

¹ רעיון זה מופיע פעמים רבות בכתביהם של גדולי החסידות (ראה למשל 'מאור ושמש' - ויקרא, רמזי פסח, ד"ה ולכן אבותינו, וכן 'אור המאיר' סוף דרשת ויקרא לפסח), ובמיוחד בדרשותיו של ה'שפת אמת' לויקרא - פסח, ברוב השנים (ראה לדוגמה שנת תרנ"ח, ד"ה בעבור זה). ראה גם פרי עץ חיים לר' חיים ויטאל שער חג המצות פרק ז' עמ' תק"ח: "צריך להמשיך הפה מן המוחין הנקראים חיים, גימטריא סח, וזהו פה סח, כי ע"י סיפור הגדה וכוונתה בה, נמשך מפי עליון חיים, וזהו פה סח".

² כוזרי מאמר ראשון פיסקה ק"ב-ק"ג, ראה גם מאמר שני פיסקה מ"ד.

³ על פי ישעיהו נ"ז י"ט, וראה רש"י שמות ז' א'.

⁴ בראשית ב' ז'.

כך מתרגם גם תרגום אונקלוס שם: "ויהי האדם לנפש חיה – לרוח ממללא".

במה מתבטא הכוח המיוחד שבאדם, השונה מבעלי חיים? שהרי גם לבעלי החיים יש נפש חיה, כפי שהתורה כותבת במפורש: "ישרצו המים שרץ נפש חיה..."⁵, "ואת כל נפש החיה הרומשת..."⁶, "תוצא הארץ נפש חיה למינה..."⁷. ההבדל שבין בעלי החיים לאדם מתגלה בדעה ובדיבור; לכן נקרא האדם מדבר.

מה שהשתחרר ביציאת מצרים הוא כוח הדיבור, הכשרון הדיבורי, כשרון הדעת. דעה ודיבור הם שני כוחות הבאים כאחד⁸. לדעה בלי דיבור אין ביטוי, ואילו דיבור בלי דעת אין לו כל משמעות, הוא השמעת קולות כמו בעלי חיים. המיוחד באדם הוא שיש בו דעת עליונה המתגלה בדיבור. גם בעלי חיים מבטאים את עצמם, אבל אין להם ביטוי של מחשבות, הכרות והשקפות, אלא אינסטינקט חייתי שהקב"ה נתן להם בעניינים שלהם. הדיבור אצל האדם נובע מתוך מחשבה רוחנית, רעיונית ומוסרית.

הדיבור של האדם מתבטא בעניינים שבין אדם למקום, בין אדם לחברו, בבירורים לימודיים, ברעיונות אינטלקטואליים, השוואות ומסקנות, תפילות, ועוד שפע של יצירתיות רוחנית היורדת מן המוח אל הפה. לכן יש בין המצוות שלנו הרבה מצוות התלויות בדיבור. המצוות האלה מחנכות אותנו לשמור על פה סח של דיבורים חיוביים, שיש בהם השפעה רוחנית, ולא דיבורים שליליים חלילה, העלולים לגרום להרהורי עבירה.

סיפור, ספירה ושירה

התוצאה של שחרור הדיבור, באה לידי ביטוי בראש ובראשונה במצוות סיפור יציאת מצרים⁹. זוהי המצווה הבאה להחיות את חוויית היציאה מעבדות לחירות. במצוות הסיפור יש גם פרסומי ניסא, גם הודיה וגם חינוך לדורות. בהמשך מצוות הסיפור באה מצוות הספירה – ספירת העומר, שתחילתה מהחל חרמש בקמה¹⁰, ממחרת השבת¹¹,

⁵ בראשית א' כ'.

⁶ שם כ"א.

⁷ שם כ"ד.

⁸ כדברי רש"י בפרק ב' פסוק ז', ד"ה לנפש חיה.

⁹ ראה ספר המצוות לרמב"ם עשה קנ"ז, וספר החינוך מצווה כ"א.

¹⁰ דברים ט"ז ט'.

¹¹ ויקרא כ"ג ט"ו.

מבתר יומא טבא¹². אך שיאו של הדיבור הוא, בשביעי של פסח בשירת הים. זוהי מדרגת הדיבור באופן הנעלה ביותר.

שלושת הביטויים האלה של פה סח, מצביעים על כוח הדיבור, שעד כה היה סגור וכלוא, ואילו עתה השתחרר, ומגלה את הכוחות הרוחניים העליונים ביותר.

המשמעות העיקרית שנותן האדם מישראל, בעל נפש חיה בדעה ובדיבור, לכוח של הדעת והדיבור, היא במצוות סיפור יציאת מצרים. "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר" – הגדה של דיבור. מה יש לומר לבנים? "בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים"¹³. דיבורים המביאים לידי הכרה אמונית: למה הוציא אותנו הקב"ה ממצרים? מפני מה יצר הקב"ה את עם ישראל? מהי מטרת קיומו של העם הזה בעולם?

מתוך כך ממשיכים בספירת הימים, מיציאת מצרים עד שמיעת דבר ה' – "אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים"¹⁴. מתבוננים בכל יום בהכרת הערך של כל מדרגה ומדרגה.

הסיפור המיוחד הזה הבא בצמוד לימי הספירה מלמד אותנו מצד אחד, מהו הכוח של הדיבור הנכון של הסיפור האלוקי, אך מצד שני מדגים לנו מהו הכוח השלילי שבדיבור. מצד אחד יש לגלות את הכוח האלוקי על ידי דיבורים של אהבה, כנאמר "ואהבת לרעך כמוך"¹⁵, שרבי עקיבא אמר על כך שהוא כלל גדול בתורה¹⁶. אך מצד שני, יש לנו דוגמא קשה ביותר של התנהגות תלמידי רבי עקיבא שלא נהגו כבוד זה בזה, לא קיימו את הדרכת רבם, והתוצאה הקשה של השימוש בכוח הדיבור בצורה לא נכונה¹⁷.

רק מתוך הסיפור והספירה של מעשה ה', אפשר לבוא אל מדרגת השירה. השירה היא ביטוי נעלה של דיבור המעורר שמחה והתרגשות, הבאות אחרי הסיפור ובתוך הספירה ולאחריה. הדבר מופיע בשירת הוודיה על הים, ולאחריה בקבלת התורה, הנקראת שירה – "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת"¹⁸.

¹² תרגום אונקלוס שם.

¹³ שמות י"ג ח'.

¹⁴ שם כ' ב'.

¹⁵ ויקרא י"ט י"ח.

¹⁶ ספרא על הפסוק, ראה גם ברש"י.

¹⁷ יבמות ס"ב ע"ב.

¹⁸ דברים ל"א י"ט, וראה רמב"ם הלכות ספר תורה פרק ז' הלכה א', והעמק דבר לנצי"ב (דברים שם) המבאר זאת גם על כל התורה כולה.

אות ופלא

מובן לנו, אם כן, מדוע קוראים בציבור את פרשיות תזריע ומצורע בין פסח לעצרת בזמן ספירת העומר¹⁹. זהו הזמן שעם ישראל נוצר ויצא לחירות עולם. לפיכך נוצר אז כוח הדיבור של קדושת פה-סח. הדיבור השתחרר, נוצר האדם המדבר, ברמה הישראלית של דיבורי קדושה בעולם. אלו הן שתי פרשיות שעוסקות בענין צרעת, אך עומק עניינן הוא טהרת הדיבור. לכן יש ללמוד את התוכן של פרשיות אלו דווקא בתקופה זו.

צרעת היא טומאה. חכמינו דורשים: 'מצורע - מוציא (שם) רע'²⁰. מדוע מענישה התורה בצרעת דווקא על חולאי הדיבור? הרמב"ם, בלשונו המיוחדת, אומר את הדברים הפשוטים הבאים²¹:

"הצרעת הוא שם האמור בשותפות, כולל עניינים הרבה שאין דומים זה לזה". הדינים השונים של צרעת לסוגיה השונים, יש להם מצבים משתנים של מציאויות שונות, וכולם נקראים בשם כולל - 'צרעת'. "שהרי לובן עור האדם קרוי צרעת, ונפילת קצת שיער הראש או הזקן קרוי צרעת, ושינוי עין הבגדים או הבתים קרוי צרעת".

מהו אם כן העניין המיוחד של מחלת הצרעת ושינויי הצבעים או המצבים האחרים? "זוהי השינוי האמור בבגדים ובבתים שקראה אותו תורה צרעת בשותפות השם, אינו ממנהגו של עולם". מחלת הצרעת אינה הנהגה טבעית של הקב"ה את העולם. כל העניין של צרעת זה לא דבר טבעי, אין בו תוצאות טבעיות. בדרך כלל המחלות שבאדם נגרמות ממה שהו מסויים; הן יכולות להיות תוצאה של שינויים בגוף, נזקים חיצוניים או השפעות נפשיות. הצרעת אינה "אלא אות ופלא" של תוקף אלוקי ש"היה בישראל, כדי להזהירם מלשון הרע, שהמספר בלשון הרע משתנות קירות ביתו". התוצאה של צורת הדיבור באה בהדרגה. עדיין אין צורך לנתוץ את כל הבית. אפשר לחלץ את האבנים הנגועות, ולהביא אבנים אחרות תחתיהן. "אם חזר בו - יטהר הבית". ואפילו אם לא ניתן להשתמש באבנים וצריך להוציא אותן, אין צורך בהריסת כל הבית, אפשר להביא אבנים אחרות תחתיהן. "ואם עמד ברשעו" ועדיין לא חזר בו מדרכו הרעה ומהתנהגותו הרשעה, "עד

¹⁹ אין מקריות בקשר בין תקופת השנה לפרשות הנקראות באותה עת (בשנים פשוטות בין פסח לעצרת, ובמעבורות קודם פסח). הרב צבי יהודה זצ"ל היה תמיד מספר על יהודי שהיה רחוק מתורה ומצוות, שהגיע אליו מהונגריה הקומוניסטית, והשתמש בביטוי - 'אלוקים אינקוגניטו' (כלומר, זה אלוקים אנונימי). כוונתו הייתה שהמקרה הוא אלוקים בהסתר.

²⁰ ערכין ט"ו ע"ב.

²¹ הלכות טומאת צרעת פרק ט"ז הלכה י'. האותיות המודגשות הן הציטוט מהרמב"ם [מהדורת 'אור וישועה', עמ' 859], וביניהן באותיות רגילות פירושו של הרב.

שהותץ הבית", הרי שמודיעים לו מהשמים באופן מכאיב יותר, שעליו לנתון את הבית כולו. אם גם זה לא הופנם, הרי ש"משתנין כלי העור שבביתו שהוא יושב ושובב עליהם. אם חזר בו – ייטהרו. ואם עמד ברשעו עד שישרפו, משתנין הבגדים שעליו". תחילה פוגעת המחלה בכלי הבית שאינם משמשים את האדם באופן אישי. אך אם אין שינוי תודעתי, עובר הנגע לבגדים שעל גוף האדם. "אם חזר בו – ייטהרו. ואם עמד ברשעו עד שישרפו, משתנה עורו ויצטרע ויהיה מובדל ומפורסם לבדו", וטמא טמא יקרא²², ויש צורך לפרסם את טומאתו, עד "שלא יתעסק בשיחת הרשעים, שהיא הלצות ולשון הרע".

"ועל עניין זה מזהיר בתורה ואומר: "השמר בנגע הצרעת...זכור את אשר עשה ה' אלקיך למרים בדרך"²³, הרי הוא אומר: התבוננו מה ארע למרים הנביאה שדברה באחיה. שהיא גדולה ממנו בשש²⁴ שנים וגידלה אותו על ברכיה, וסכנה בעצמה להצילו מן היס, והיא לא דברה בגנותו" באומרה – "אשה כשית לקח" ופרש ממנה²⁵, "אלא טעת[ה] שהשוות[ה] אותה לשאר נביאים". היא הביעה את תמיהתה, כיצד זה פורש משה מאשתו, "הרי גם אנחנו נביאים, ואיננו פורשים מחיי אישות?!". כל טעותה היתה באי הבנת דרגת הנבואה של משה.

נוסף לכך, מידת הענווה של משה ידועה, "והוא לא היה מקפיד על כל אלו הדברים, שנאמר: והאיש משה עניו מאד"²⁶, ואף על פי כן מיד נענשה בצרעת". אפילו מרים, שהיתה בדרגת נביאה ועשתה את המעשה מתוך כוונה חיובית, לא ניצלה מעונש. "קל וחומר לבני אדם הרשעים הטפשים שמרבים לדבר גדולות ונפלאות". הרמב"ם קורא לאמירת לשון הרע – רשעות, ובכל הקטע הוא חוזר על ההגדרה הזאת כמה פעמים.

חכמינו קוראים ללשון הרע – אומנותו של נחש²⁷. יש בנחש עניין מיוחד השונה מכל החיות האחרות, שהוא תוצאה של חטאו בגן עדן: לנחש אין הנאה בנשיכתו, ובהטלת הארס שלו. חיות אחרות או שהן טורפות כדי לאכול, או שהן הורגות מתוך התגוננות. הנחש מטיל את ארסו ללא כל הנאה. אין הנאה להיזקו²⁸. כך פועל גם בעל לשון הרע. אין לו כל הנאה ממשית מדיבור לשון הרע ומהוצאת שם רע, חוץ מהנאה של הרשעות עצמה.

²² ויקרא י"ג מ"ה וראה מועד קטן ה' ע"א.

²³ דברים כ"ד ח'–ט'.

²⁴ פסיקתא רבתי מ"ג כ"ז.

²⁵ במדבר י"ב א'. עיין ברש"י שם.

²⁶ שם ג'.

²⁷ ראה רש"י שמות ד' ג' על פי מדרש רבה (שם) המבאר כי הנחש דיבר לשון הרע על הקב"ה.

²⁸ ראה ערכין ט"ו ע"ב.

גנב נהנה ממעשה הגנבה, הוא תאב להנאה של הכסף, של החפצים שהוא גונב. אבל מי שמספר לשון הרע זו סתם מידה מגונה. כך מבארת הגמרא (שם) את דברי שלמה המלך: "אם ישך הנחש בלוא לחש ואין יתרון לבעל הלשון"²⁹.

"לפיכך ראוי למי שרצה לכוון אורח[ות] יו – להתרחק משיבתם ומלדבר עמהם, כדי שלא יתפס אדם ברשת רשעים וסכלותם". אלו הם רשעים טיפשים שנוהגים בטיפשות, מפני שלא צומחת מכך כל תועלת, ואין למעשה הזה כל ערך. "...אבל שיחת כשרי ישראל וצדיקיהם אינה אלא בדברי תורה ודברי חכמה, לפיכך הקב"ה עוזר על ידם ומזכה אותם בה". ישיבת חכמי ישראל טוב להם וטוב לעולם³⁰. יושבים ומדברים בדברי תורה, בעניינים של עם ישראל, בצרכי ציבור, בענייני הנהגה, בענייני ההשגחה האלוקית, בענייני חסד. לפיכך הקב"ה עוזר על ידם של אלו שעוסקים בדברים שברומו של עולם, ומזכה אותם בדיבורם. "שנאמר: 'אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחשבי שמו'³¹. הקב"ה מקשיב לדיבורים של איש עם רעהו, לדיבורים של כשרי ישראל, העוסקים בתורה, ואף כותב זאת בספר לזיכרון.

קושר דבר רוחני בדבר גשמי³²

יש לומר, שהרמב"ם ראה לנכון להרחיב את הדיבור מעבר להלכה עצמה בסוף הלכות טומאת צרעת, ולא הסתפק במה שכתב בסוף ספר טהרות כדרכו בסיום כל ספר, בגלל חשיבותו הגדולה של כוח הדיבור. מחלת הצרעת איננה מנהגו של עולם, כדבריו, אלא אות ופלא, הבא לתקן את כוח הדיבור של האדם. כוח הדיבור של האדם הוא עיקר חיותו. נפש החיה שבאדם יש לה מטרה ומגמה, של בריאה ייחודית של צלם אלקים, ונשמה שנתת בי טהורה היא³³. אך מה עושה האדם עם כוח הדיבור שבו? במקום שהדיבור ישמש את הדעת, שזוהי מטרת נפש החיה, משמש הדיבור את חוסר הדעת והסכלות כדברי הרמב"ם. הדיבור חייב לגלות את הדעת, את הצד הרוחני שבאדם, את מותר האדם מן הבהמה³⁴.

²⁹ קהלת י' י"א.

³⁰ סנהדרין ע"א ע"ב.

³¹ מלאכי ג' ט"ז.

³² לשון מושאלת מדברי הרמ"א לברכת אשר יצר (ראה רמ"א או"ח סימן ו' סוף סעיף א').

³³ מתוך ברכות השחר.

³⁴ קהלת ג' י"ט.

שורש המחלה הזאת איננו גופני כלל. במחלות אחרות הכל בא מן השמים, אבל יש לזה גורמים גשמיים. המחלה מגלה תוצאה של תהליכים פיזיולוגיים לא תקינים בגופו של האדם. במחלת הצרעת הדיבור הוא דבר פיזי. השמעת הקולות נובעת מכלים גשמיים שבאדם. הלשון, השפתים, הֶחֶךְ, הם כלים גופניים להשמעת הדיבור. אולם כל ענין הדיבור ומהותו הוא, לגלות את הדעת שבאדם, שהיא התגלות של הכוח הנפשי-רוחני-מוסרי שלו. חכמינו בכל הדורות ציינו, כי כוח הדיבור הוא הכוח שמאחד את הצד הנפשי-רוחני עם הצד הפיזי שבאדם. פירוש הדבר, שהדיבור הוא שמגלה את המחשבה והדעת. הגילוי של הדעת על ידי הדיבור, מבטא את הקשר בין הצד הרוחני לצד הגשמי.

נרתיק הנשמה

בתפילת נשמת כל חי הנקראת ברכת השיר, הנאמרת בשבת ובליל פסח, אנחנו מודים לקב"ה ואומרים, שגם אם נשתמש בכל הכלים הפיזיים והנפשיים שלנו, לא נספיק להודות לקב"ה על כל החסד וההשגחה שהוא משפיע עלינו. תחילה אנו מונים את שבחי הבורא:

"המעורר ישנים והמקיץ נרדמים והמשיח אלמים והמתיר אסורים והסומך נופלים והזוקף כפופים והמפענח נעלמים". אחר השבח הזה באה מסקנה ברורה: "אילו פינו מלא שירה כים ולשונו רינה כהמון גליו ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע ועינינו מאירות כשמש וכירח וידינו פרושות כנשרי שמים ורגלינו קלות כאיילות, אין אנחנו מספיקים להודות לך", גם אם נשתמש בכל הכלים שלנו, לא נצליח להודות על כל החסד שהקב"ה עושה איתנו. למרות זאת, אנו מוסיפים: "על כן איברים שפילגת בנו ורוח ונשמה שנפחת באפנו ולשון אשר שמת בפינו, הן הם יודו ויברכו וישבחו ויפארו וירוממו ויעריצו ויקדישו וימליכו את שמך מלכנו תמיד. כי כל פה לך יודה וכל לשון לך תישבע"³⁵.

השל"ה הקדוש מסב את תשומת לבנו לכך, ששלושה עניינים של האדם הוזכרו בתפילה הזאת: איברים, רוח ונשמה ולשון. מה עניינה של חלוקה זו?

"כבר אמרנו כי הגוף שהוא נרתיק הנשמה צריך להתקדש בו. זהו שאמר איברים שפילגת בנו ורוח ונשמה שנפחת באפנו. והנה הרוח והנשמה הם רוחניים ואיברים הם גשמיים"³⁶

מה מקום, אם כן, להוציא את הלשון משאר האיברים? הרי הוא אומר "איברים אשר פילגת בנו", ממילא חלק מהאיברים היא גם הלשון? מדוע יצאה הלשון מן הכלל?

³⁵ הנוסח המובא כאן הוא ע"פ נוסח ספרד, בנוסחים אחרים ישנם שינויים מינוריים.

³⁶ 'סידור השל"ה' (שער השמיים), על "נשמת כל חי".

"כי האדם נקרא מדבר, בעבור כי הדבור נמשך מהשכל. דבור החיצוני נמשך מהפנימי. על כן הדבור צריך להתקדש ביותר בתורה ובשירות ותשבחות, ואחר כך כל כלי המעשה, כולם קדושים יהיו לאלקיהם"

יש משהו שמקשר בין הגשמי לרוחני. כל האיברים הם חלק מהנרתיק הרוחני לנשמה. אבל הלשון, כוח הדיבור, הוא הגשמי הקרוב ביותר לצד הרוחני. כשאדם צריך ללכת לדבר מצווה, הרגליים מוליכות אותו³⁷. הוא גם מופעל על ידי איברים אחרים. אבל הקשר הישיר בין הגוף הגשמי לנשמה הרוחנית, הוא החיבור בין הדיבור והדעת. "ויהי האדם לנפש חיה – לרוח ממללא"³⁸. באיזה אופן הופכת הנפש לחיה? על ידי כוח הדיבור.

המחשבה הגופנית

בהגדרה מיוחדת מבאר הרב קוק זצ"ל³⁹ את הקשר בין ההשגות המופשטות והמחשבות העליונות, לבין פרטי המעשים. כל פרטי הפרטים של תורה מגלים מחשבות עליונות. לא תמיד ידועות לנו, ופעמים רבות אף לא מובנות לנו, המחשבות העליונות של הצדדים הרוחניים. לכן דייקו והעמיקו חכמי הנסתר, גם בפרטי מעשי המצוות וגם בכל מילות התפילה, המבטאים את הרעיונות הגדולים של ההנהגה האלוקית המיוחדת בכל עניין ועניין:

"בעניין היחס של ההשגות המופשטות עם פרטי המעשים – המשל היותר טוב בזה, הוא היחס של הגילוי הנשמתי של האדם בכללו, בדיבורו המתחלק למבטאים ולאותיות, שהם נושאים בקרבם את התכונה הרוחנית של המחשבה". יש בדיבור פרטי פרטים של מילים, אותיות ודרכי התבטאות. בכל דיבור של קודש ובדיבורי ידידות בין אדם לחברו, כל פרטי הדיבור מכילים בתוכם הרגשות עליונות ומחשבות רוחניות. כל הדיבורים האלה נושאים בקרבם את התכונה הרוחנית של המחשבה.

"אף על פי שעצם המחשבה במקוריותה היא נשגבה מכל מבטא והגיון קולי", המחשבה שלנו בוודאי עליונה יותר, הדיבור מוריד את המחשבה. הדיבור מכניס את המחשבה למסגרת של מילים. ברום המחשבה העליונה, ההשגות הן הרבה יותר גבוהות. דוד המלך אומר: "לך דומיה תהילה"⁴⁰, האם יכול משהו לבטא נאמנה את תהילת ה' אך

³⁷ ראה סוכה נ"ג ע"ב: "למקום שאני אוהב, שם רגלי מוליכות אותי".

³⁸ בראשית ב' ז', ותרגום אונקלוס שם.

³⁹ אגרות הראי"ה חלק ב' אגרת שע"ח (עמוד ל"ט).

⁴⁰ תהילים ס"ה ב'.

למרות שאין בפינו יכולת של ביטוי לרוממותו יתעלה, בכל זאת אנו אומרים שבחו ותהילתו מתוך הכרה שלך. אבל ההכרה האמיתית היא ש"לך דומיה תהילה".

"מכל מקום הערך של המחשבה אל הדיבור הוא ערך עצמי, ואנו רואים שהדיבור מברר לפעמים גם כן את המחשבה". יש ערך במחשבה העצמית לבדה. אך יש כוח בדיבור לברר את המחשבה. כשלומדים תורה, מתבוננים תחילה בסוגיה, אך עדיין לא תופסים את העניין בשלמותו. בשלב זה מתחילים לבטא את המחשבה בדיבור, פעם אחר פעם, עד שהאדם מברר את העניין לעצמו. כך הדבר גם בעניינים כלליים. הדיבור לא מבטא את המחשבה בלבד, אלא עוד מברר אותה ומחזקה. זה היסוד לקביעת חכמינו – "או חברותא או מיתותא"⁴¹. הדיבור בחברותא מלבן את החשיבה, ויוצר תפיסות חדשות והבנות מעשיות מהמחשבה המופשטת.

"ובאמת הדבור הוא המחשבה הגופנית". בהגדרתו של הרב יש סינתזה בין הצד הרוחני והצד הגופני של האדם. מחשבה גופנית פירושה, חיבור בין הצד הרוחני והצד הגופני. "וכן המעשים כולם, בייחוד מעשה המצוות, הנם התגלות המחשבה, החיות האלוקית בתכונה המעשית". כל המעשים הם ביטויים של המחשבות האלוקיות, של הרעיונות האלוקיים. הקב"ה מלביש את המחשבות האלוקיות בלבושים של מצוות מעשיות שאנו מצווים לעשות. לא תמיד אנו זוכים להכיר את המחשבה האלוקית העליונה הנמצאת בכל פרט מפרטי המצוות.

מה אם כן מייחד את הדיבור על פני מעשים אחרים? צריך לומר שהדיבור הוא הרבה יותר קרוב למחשבה. יש חיבור ממשי בין המחשבה והדיבור. אדם חושב ומיד מופיע הדבר בדיבור. המעבר המהיר בין המחשבה לדיבור, עלול לגרום לדיבור בלתי מחושב. אבל באמת כלי הדיבור מיועדים לשמש את המחשבה ככלי ביטוי אמיתי, לדעות ומחשבות מחושבות ומדוייקות.

כתנות אור

מתוך כך נוכל להבין, שהפוגם בכוח הדיבור המקשר בין דעת האדם לבין מעשיו, בין הכוחות הרוחניים לבין הכלים הגשמיים, מביא עליו הקב"ה צרעת. אך חסד נעשה לו שהמחלה באה עליו בהדרגה. תחילה בדברים היותר חיצוניים לו, בבית ובבגד, ורק אם לא בא הדבר על תיקונו, באה גם פגיעה בגוף, בראש ובזקן.

⁴¹ תענית כ"ג ע"א.

"ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם"⁴²; מובא בתורתו של רבי מאיר – 'כתנות אור'⁴³. אנו גם מוצאים שעל הקב"ה נאמר: "ע"טוה אור כשלמה"⁴⁴. לבושו של הקב"ה הוא אור, המקרין את החיות האלוקית במציאות העולמית.

הלבושים שלנו הם הגילויים החיצוניים שלנו. גם העור שלנו שמכסה את איברי הגוף, הוא ההתגלות החיצונית של הפנימיות שלנו. העור בא להגן על האיברים הפנימיים. יש לעור עוד תפקידים מיוחדים. מכל מקום בתוך הגוף מאירה הנשמה של "נר ה' נשמת אדם"⁴⁵. הנשמה היא אור, כשם שהתורה היא אור⁴⁶. האור של הנשמה, האור של הכוחות הרוחניים, צריך להאיר דרך כלי הגוף, אבל הגוף מסתיר את האור. אם הגוף יוצר עשייה נכונה של מעשים טובים, מצוות, חסד ועבודה של תורה, גוף זה הופך לכלי ביד הנשמה, ומגלה את האור הפנימי הצפון בה.

גם לבגדים שלנו יש תפקיד מאיר. הציציות בכנפות הבגד מגלות אור של תכלת. "תכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד"⁴⁷. הציציות מחברות את הכנפות החיצוניות ביותר של הבגד לעולם הרוחני העליון. אכן האור הרוחני מאיר בכל, ומגיע לגוף ולבגד ולכל מעשי האדם.

כשאדם מנתק בין הכוחות הרוחניים לבין הכוחות הגשמיים, על ידי קלקולי הדיבור, הוא מוביל את הכוחות הרוחניים למציאות גשמית עכורה וירודה. התוצאה היא קלקול האור. כשהעור לא מגלה את האור שהוא יועד לגלות, העולם המעשי נשאר חשוך. 'כתנות אור' בתורתו של רבי מאיר, מבטאות את האור הפנימי המתגלה מבעד לכתנות עור. האור הרוחני מתגלה על ידי הדעת והדיבור המתגלים יחד. אם אין קשר בין הדעה לדיבור, כתנות האור הופכות לכתנות עור.

גם בחטאי האדם, קלקולי הדיבור, הם הראשונים שמפריעים ומסתירים את האור הרוחני של הנשמה. הם חוסמים את האור הפנימי מלהתגלות. זוהי פגיעה במרקם המחבר בין העולם הגשמי והרוחני. הפגיעה הזאת מתגלה בעור החיצוני של האדם, שלא מקרין את האור הפנימי אלא מסתיר אותו.

⁴² בראשית ג' כ"א.

⁴³ מדרש רבה על הפסוק.

⁴⁴ תהילים ק"ד ב'.

⁴⁵ משלי כ' כ"ז.

⁴⁶ משלי ו' כ"ג: "כי נר מצוה ותורה אור".

⁴⁷ מנחות מ"ג ע"ב.

מחשבה, דיבור ומעשה

ראינו שהדיבור הוא המקשר בין "האיברים שפילגת בנו" לבין "רוח ונשמה שנפחת באפנו". הדיבור מקשר בין הצד הרוחני של האדם לבין הצד המעשי. לכן יש מחשבה, דיבור ומעשה. יש כאן הדרגה בין המחשבה למעשה. הדיבור ממצע בין המחשבה למעשה. מעשה גשמי יותר מדיבור. הדיבור מחובר לעולמות רוחניים עליונים. הדיבור מעלה אותנו לרמות רוחניות עליונות. דיבורים של תורה, ודיבורים של תפילה נותנים לנו כוח רוחני. אבל הדיבור לבדו אינו מספיק, יש לבטא את הדעות והמחשבות גם במעשה.

אולם בדברי הגר"א בפירושו לספרא דצניעותא⁴⁸, מוצאים ביטוי נוסף לרעיונות אלו. על המילים הראשונות בספרא דצניעותא: "תאנא ספרא דצניעותא ספרא דשקיל במתקלא", אומר הגר"א בביאורו: "ספר הוא גילוי המחשבה. שהמחשבה הוא שתום באדם ואינו מתגלה אלא על ידי דבורו או כתבו". הגר"א מוסיף שגם כתיבה היא אחת מדרכי הגילוי של המחשבה של האדם. המחשבה יכולה להתגלות או בדיבור או בכתיבה. הכתיבה היא התגלות מעשית יותר של כוח המחשבה.

יש לעניין זה גם השלכה הלכתית: "הכותב בדברי תורה – אף על פי שאינו קורא, צריך לברך"⁴⁹. אדם המשכים בבוקר, מלא ברעיונות רוחניים ושרעפי קדש, נוטל את ידיו, אך עדיין לא ברך ברכת התורה, ויש בו רצון להעלות מיד את רעיונותיו על הכתב. האם צריך לברך או לא? פוסק המחבר שצריך לברך. אולם בהלכה הבאה הוא מוסיף: "המהרהר בדברי תורה, אינו צריך לברך"⁵⁰. אם השכים אדם בבוקר ורוצה להרהר בדברי תורה, הוא יכול להמשיך לחשוב על חידושי מבל לברך.

מדוע יש הבדל בין ההלכות? מסביר המשנה ברורה⁵¹: "סבירא ליה דכתיבה עדיף מהרהור. והטעם – יש אומרים משום דעביד מעשה". הרהור זה לא מעשה, כתיבה זה מעשה. אדם צריך לברך רק לפני מעשה מצווה. לכן בכתיבה שנעשה כאן מעשה יש לברך,

⁴⁸ הספר ספרא דצניעותא ידוע בהגדרתו – 'המשנה של הזהר'. פירושה של הגדרה זו הוא, שהזהר הוא פרשנות לספרא דצניעותא, כמו שהגמרא היא פרשנות למשנה. ראה הקדמת ר' חיים מוולוז'ין לביאור הגר"א לספרא דצניעותא בהשמטות: "רבותינו ראשוני הראשונים, ראו לחבר חיבור קדש קדשים בקצור נפלא, לקרותו בשם ספרא דצניעותא. והספר החתום הזה הוא כעניין המשנה בנגלות תורת הקדש. ודאי דליכא מידי בזהר הקדוש ותיקונים דלא רמיזא בכללות נפלא במקורו במתניתין דספרא דצניעותא. והאדרת הקדושות וזהר הקדוש והתיקונים, המה כעניין התלמוד בבלי וירושלמי בנגלות תורת הקדש".

⁴⁹ או"ח סימן מ"ז סעיף ג'.

⁵⁰ הלכה ד' שם.

⁵¹ שם סעיף קטן ד'.

אך בהרהור לא. "ויש אומרים דדרך הכותב להוציא תיבות מפיו בשעת הכתיבה". לכן הכתיבה קשורה לאמירה, ועל אמירת דברי תורה יש לברך⁵².

מכל מקום, הגר"א הזכיר שהמחשבה היא נסתרת, והיא יוצאת אל הפועל בדיבור או בכתיבה. אמנם הכתיבה היא הוצאה לפועל של המחשבה בצורה מעשית, אך דיבור, הוא הצורה ההתבטאות הישירה ביותר של המחשבה. כוח הדיבור של האדם נוצר כדי להוציא אל הפועל את המחשבות, מחשבות של קדושה, מחשבות של מצווה, מחשבות של טובה וברכה.

חמלכת כהנים

ספר ויקרא נקרא 'תורת כהנים', כמו גם מדרש ההלכה 'ספרא' על ספר זה. ניתן היה להבין, ששם זה ניתן לספר בגלל ריבוי המצוות השייכות לכהנים. אמנם הספר פותח בעבודת הכהנים במשכן, ממשיך בפרטי סוגי הקרבנות, ענייני הכהנים והכהן הגדול, עבודת יום הכפורים, אך לא זו הסיבה הפנימית של השם. מצוות רבות באות בספר שלא שייכות דווקא לכהנים. בפרשיות תזריע-מצורע, מצוות יולדת, ועוד עניינים כלל ישראלים. בפרשת קדושים, באה סדרה ארוכה של מצוות לישראל, תחת הכותרת 'קדושים תהיו'⁵³, בהדרכת העם לפרטי מצוות שבין אדם לחברו ובין אדם למקום, בכל ענייני החיים. בפרשת אמור תורת המועדים, ועוד מצוות רבות ושוונות. אלא יש לבאר, שהמילה 'כהנים' בשם הספר, מכוונת לעם שראל כולו המכונה בתורה 'ממלכת כהנים וגוי קדוש'⁵⁴.

כל עם ישראל נקרא 'כהנים'. תפקידו של העם בעולם הוא כתפקידם של הכהנים בישראל⁵⁵. הגוי הקדוש ממלא את תפקידו בעולם בהארת האור האלוקי לכל מרחבי תבל. "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו"⁵⁶. תפקידו של העם הזה לספר את תהילת ה'. להביא ברכה ואור לכל האומות, כנאמר לאברהם אבינו: "ונברכו בך כל משפחת האדמה"⁵⁷.

⁵² ראה ברכות כ' ע"ב אם הרהור כדיבור דמי או לא, וראה משנה ברורה שם: "ולעניין מעשה הסכימו האחרונים שלא לסמוך על דעת המחבר לברך על הכתיבה לבדה בכל גווי, שהרי מכל מקום אינו רק מהרהר בדברי תורה. אלא ראוי לכל כותב בדברי תורה שיוציא מפיו קצת תיבות, להציל מברכה לבטלה".

⁵³ ויקרא י"ט ב'.

⁵⁴ שמות י"ט ו'.

⁵⁵ ראה את דברי ריה"ל בספר הכוזרי מאמר שני: "ישראל באומות, כְּלָב שבאיברים"

⁵⁶ ישעיהו מ"ג כ"א.

⁵⁷ בראשית י"ב ג', שם כ"ח י"ד.

ישנה עוד תכונה מיוחדת בעם ישראל בה הוא נבדל מכל העמים. "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו"⁵⁸. "המבדיל בין קודש לחול בין ישראל לעמים"⁵⁹. אצל כל העמים, רק כהני הדת שייכים לעבודת הדת ומסוגלים לקיים אותה, ואילו המון העם אינו שייך לעניין. הבשורה האלוקית המיוחדת של ישראל, להבדיל, שכל העם כולו הוא 'ממלכת כהנים'. כל העם הוא משרתי ה' ועובדי ה' בכל מעשיהם.

ב'ממלכת כהנים וגוי קדוש', יש קדושה ממלכתית בכל תחומי החיים. הממלכתיות אינה מנותקת מקדושה, הקדושה שייכת לכלל כמו לפרט בישראל. אצל הגויים עניין הדת הוא עניין פרטי של האדם, אין לה קשר לממלכה או לשלטון. גם מצוות הן עניין מצפוני-פרטי של האדם. לכן אפשרית היא הפרדת הדת מהמדינה כמו שיש בכל מדינות העולם. אצלנו אין אפשרות להפריד בין המצוות. חלק גדול מהמצוות הן מצוות ציבוריות, לאומיות וממלכתיות. כל ההנהגה של מקדש, מלכות, כהונה, נבואה, שופטים ושוטרים, קובעת את האופי של החיים הציבוריים בישראל. אין תורתנו הדרכה לחיים פרטיים אישיים בלבד, שגם הם שייכים לחיי תורה. השראת השכינה בישראל היא על כל העם, ומתוך כך מוקרן אור ה' לכל העולם כולו.

לכן במרכז ספר ויקרא נמצאת פרשת קדושים: "קדשים תהיו כי קדוש אני ה' אלקיכם", ובתוכה מצוות הקשורות לכל תחומי החיים. אחרי עבודת ה' שבמשכן בתחילת הספר, ששם מתגלה הקדושה העיקרית הנעלה ביותר, באות פרשיות תזריע ומצורע לגלות את קדושת הדיבור. זה העניין הראשון שיש לעסוק בו לפני כל העניינים האחרים. כאן נפגשים עם האור הפנימי המופיע בממלכת הכהנים של הכלל והפרט.

נגע הנתק

יש במהלך הפרשיות של ספר ויקרא שני קצוות. מצד אחד, הרוחניות הגדולה ביותר – עבודת ה' שבמשכן, בתחילת הספר. מצד שני העניינים הגשמיים של האדם, אורחות החיים היומיומיים, של הקיום הפרטי כענייני אכילה בפרשת שמיני, ועניינים פרטיים של האדם בפרשת קדושים ועוד.

שתי טעויות עלולות להיווצר חלילה בקשר שבין שני הדברים: יכולה להיות חשיבה, שכשעוסקים בנושאים רוחניים עליונים של עבודת ה' במקדש, צריכה להיות הדרכה אלוקית. לא יכול אדם לעשות כרצונו במקום הקודש, ובעסק הקדושה הרוחנית. כך אירע

⁵⁸ מתוך ברכת התורה.

⁵⁹ מתוך ההבדלה.

לנדב ואביהוא כשנכנסו לקודש להקריב אש זרה⁶⁰. אך בעניינים הגשמיים הפשוטים, אין חשיבות למה שאדם אוכל, ומה הוא חושב בליבו. אין אלה עניינים שבקדושה, ואין בהם עניינים רוחניים עליונים. לכן באה התורה ללמד אותנו, שלא רק בעניינים הרוחניים הגבוהים צריכה להיות הדרכה אלוקית מדוייקת, אלא גם בעניינים הגשמיים של האדם. כל פרטי הפרטים קובעים את החיות הרוחנית, ומשפיעים על העולם הרוחני של האדם.

יכולה להיות גם טעות בכיוון הפוך. יכול אדם לחשוב שבעניינים הגשמיים צריכה להיות הדרכה אלוקית, מפני שמתעסקים בענייני חומר שקשה לכוון אותם לעבודת ה'. לכן דווקא בעניינים אלה צריכים הדרכה מה לאכול ומה לעשות. לעומת זאת, בעניינים הרוחניים העליונים, אפשר היה לחשוב שאין צורך בהדרכה אלוקית, כי הכל נעשה לשם שמים. לכן מדגישה התורה את הצורך בהדרכה אלוקית, ומלמדת אותנו את היחס המעשי הנכון לשני התחומים, הרוחניים והגשמיים כאחד.

את ההבנה הזאת אפשר ללמוד מהפרשות שלמרות מיקומן המרכזי בספר ויקרא, נראות כאילו כלל אינן קושרות למציאות העכשווית. בפרשות 'תזריע-מצורע' קוראת התורה לתופעה מיוחדת של הצרעת - נתק⁶¹. הנתק מנתק ומפסיק את החיבור בין הרוחני לגשמי. הנתק מפסיק את החיבור שבין פנימיות האדם לחיצוניותו. יש ניתוק בין המחשבה והדיבור. אין זרימה רוחנית שיוצאת אל הפועל ומאירה את החוץ. לכן צריך ללמוד איך לחבר ולהתחבר עם כוחות הקדושה של החיים הפרטיים והכלליים. צריך להיזהר מהתנתקות. יש להכיר את החיבור האמיתי ואיך הוא מתגלה בחיים. התנתקות היא דבר מסוכן, העלול להביא לתוצאות קשות בישראל. מנגע הנתק לומדים איזו טומאה שפלה יש להנהגה של ניתוק, בין החיים הארציים לרוחניים, בין האדם מישראל לאלוקיו, לתורתו ולארצו.

תפקידנו הוא לחיות חיי קדושה של גוי קדוש, היודע לא לנתק בין הרוחניות לגשמיות, השב לארצו ומכונן בה ממלכת כהנים, בהופעה של קדושים תהיו, ומביא את הברכה לכל נפש חיה.

⁶⁰ ויקרא י' א'-ב', במדבר ג' ד', שם כ"ו ס"א.

⁶¹ ויקרא י"ג כ"ט - ל"ז.